

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Α΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφέας:

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ, δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης:

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ., δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο:

ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ, δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια:

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Εικόνα εξωφύλλου:

Άγαλμα του Ραμφή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου (αριστερά).

Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοσεφανομένου εφήβου από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
ΕΣΠΑ 2014-2020
ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ 1: ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2014-2020
ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ 1: ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εικόνα εξωφύλλου:

Άγαλμα της «Νίκης της Σαμοθράκης». Αποτελεί μέρος αφιερώματος στο ιερό των Καβείρων της Σαμοθράκης, που παρουσίαζε τη θεά Νίκη στην πλήρη πλοίου. Έργο άγνωστου καλλιτέχνη των αρχών του 2ου αι. π.Χ. (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΑΝΤΩΝΗ Ν. ΜΑΣΤΡΑΠΑ

Η συγγραφή και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε
υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος..... 7

I. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

1. Οι λαοί της Μεσοποταμίας

1.1 Η χώρα	10
1.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	11
1.3 Η ιστορία.....	13
1.4 Ο πολιτισμός	16
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	19

2. Η Αίγυπτος

2.1 Η χώρα	20
2.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	21
2.3 Η ιστορία.....	23
2.4 Ο πολιτισμός	27
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	30

3. Οι Φοίνικες

3.1 Η χώρα	31
3.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	31
3.3 Η ιστορία.....	33
3.4 Ο πολιτισμός	35
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	36

4. Οι Εβραίοι

4.1 Η χώρα	37
4.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	37
4.3 Η ιστορία.....	38
4.4 Ο πολιτισμός	40
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	41

5. Οι Χετταίοι ή Χεττίτες

5.1 Η χώρα	42
5.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	43
5.3 Η ιστορία.....	44
5.4 Ο πολιτισμός	45
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	46

6. Οι Μήδοι και οι Πέρσες

6.1 Η χώρα	47
6.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	48
6.3 Η ιστορία.....	50
6.4 Ο πολιτισμός	51
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	52

7. Οι Ανατολικοί λαοί και οι Έλληνες

II. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Από τους προϊστορικούς χρόνους
έως και το Μ. Αλέξανδρο

1. Ελληνική προϊστορία

1.1 Οι Αιγαιακοί πολιτισμοί.....	56
1.2 Ο μυκηναϊκός πολιτισμός	65
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	75

2. Η αρχαία Ελλάδα

(από το 1100 ως το 323 π.Χ.)

2.1 Ομηρική εποχή.....	76
2.2 Αρχαϊκή εποχή.....	84
2.3 Κλασική εποχή.....	98
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	120

III. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Ο ελληνιστικός κόσμος

1.1 Η διάσπαση του κράτους του Μ. Αλεξάνδρου.....	124
1.2 Τα χαρακτηριστικά του ελληνιστικού κόσμου	127
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	139

2. Ο ελληνιστικός πολιτισμός

2.1 Τα ελληνιστικά πνευματικά κέντρα.....	140
2.2 Η γλώσσα	142
2.3 Η θρησκεία.....	143
2.4 Τα γράμματα	144
2.5 Οι επιστήμες.....	146
2.6 Οι τέχνες.....	148
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	151

IV. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ Δ. ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΗ

1. Ο Ελληνισμός της Δύσης

1.1 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση των αποίκων.....	154
1.2 Οι Συρακούσες	156
1.3 Οι Έλληνες και οι λαοί της Δυτικής Μεσογείου	158
1.4 Ο πολιτισμός των Ελλήνων της Δύσης	162
Ασκήσεις - Δραστηριότητες.....	164

2. Η Καρχηδόνα

- 2.1 Οικονομική, κοινωνική
και πολιτική οργάνωση 165
2.2 Η εξάπλωση των Καρχηδονίων... 166
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 167

3. Οι λαοί της ιταλικής χερσονήσου και ο σχηματισμός του Ρωμαϊκού κράτους

- 3.1 Η χώρα 168
3.2 Οι Ετρούσκοι 169
3.3 Η ίδρυση της Ρώμης
και η οργάνωσή της 170
3.4 Η συγκρότηση της ρωμαϊκής
πολιτείας – Res publica 172
3.5 Η ρωμαϊκή εξάπλωση..... 175
3.6 Ο ρωμαϊκός πολιτισμός..... 178
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 182

V. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ**1. Η ολοκλήρωση της ρωμαϊκής επέκτασης (200-31 π.Χ.)**

- 1.1 Η επέκταση στην Ανατολή..... 184
1.2 Οι κατακτήσεις στη Δύση..... 187
1.3 Η διοίκηση των
κατακτημένων περιοχών 188
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 189

2. Οι συνέπειες των κατακτήσεων

- 2.1 Οικονομικές, κοινωνικές
και πολιτιστικές αλλαγές 190
2.2 Οι μεταρρυθμιστικές
προσπάθειες..... 195
2.3 Ενοποίηση της Ιταλίας..... 197
2.4 Εμφύλιοι πόλεμοι..... 198
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 205

VI. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ**(1ος αι. π.Χ.-3ος αι. μ.Χ.)****1. Η περίοδος της ακμής (27 π.Χ.-193 μ.Χ.)**

- 1.1 Η εποχή του Αυγούστου
(27 π.Χ.-14 μ.Χ.) 208
1.2 Οι διάδοχοι του Αυγούστου
(14-193 μ.Χ.)..... 214
1.3 Ο Ελληνισμός και η Ρώμη..... 219
1.4 Ρωμαϊκή τέχνη..... 222
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 227

2. Η κρίση της αυτοκρατορίας τον 3ο αι. μ.Χ.

- 2.1 Η κρίση του αυτοκρατορικού
θεσμού..... 228
2.2 Οικονομική κρίση..... 229
2.3 Κοινωνική κρίση..... 230

- 2.4 Βαρβαρικές επιδρομές..... 231
2.5 Η παρακμή του αρχαίου κόσμου.. 232
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 233

VII. Η ΨΥΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ**(4ος-6ος αι. μ.Χ.)****1. Η μετεξέλιξη του Ρωμαϊκού κράτους (4ος-5ος αι. μ.Χ.)**

- 1.1 Ο Διοκλιτιανός
και η αναδιοργάνωση
της αυτοκρατορίας..... 236
1.2 Μ. Κωνσταντίνος: Εκχριστιανισμός
και ισχυροποίηση της ρωμαϊκής
Ανατολής..... 238
1.3 Οι θρησκευτικές εξελίξεις 241
1.4 Ο εξελληνισμός του Ανατολικού
Ρωμαϊκού κράτους..... 247
1.5 Η μεγάλη μετανάστευση
των λαών. Το τέλος του Δυτικού
Ρωμαϊκού κράτους..... 249
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 255

2. Η εποχή του Ιουστινιανού

- 2.1 Ανασύσταση της ρωμαϊκής
οικουμένης..... 256
2.2 Η ελληνοχριστιανική οικουμένη.. 258
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 260

3. Τα γράμματα και οι τέχνες

- 3.1 Η πνευματική ανάπτυξη..... 261
3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη..... 263
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 270

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ**ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗΣ****1. Η Ινδία**

- 1.1 Η χώρα 272
1.2 Η οικονομία και η κοινωνία 273
1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός 275
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 280

2. Η Κίνα

- 2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι..... 281
2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός 283
Ασκήσεις - Δραστηριότητες..... 287

Χρονολογικός πίνακας..... 288**Βιβλιογραφία..... 292****Ευρετήριο όρων..... 294**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας να δημιουργηθεί ένα εύχρηστο και παιδαγωγικά κατάλληλο βοήθημα που θα καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στην Α΄ τάξη του Γενικού Λυκείου.

Κύρια επιδίωξη μας είναι μέσα από τις σελίδες του οι μαθητές να γνωρίσουν την ελληνική ιστορία της αρχαιότητας παράλληλα με την ιστορία των άλλων λαών. Να κατανοήσουν δηλαδή το βαθμό σύνδεσης του Ελληνισμού με τους λαούς της Ανατολής και της Μεσογείου και κατ' επέκταση τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού.

Ως προς τη διάρθρωση του περιεχομένου ο συγγραφέας δεν είχε το περιθώριο πολλών επιλογών· ακολούθησε το πρόγραμμα σπουδών που είχε συντάξει η αρμόδια ομάδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Ωστόσο, η επιλογή του υλικού και η παρουσίασή του είναι έργο για το οποίο εξ ολοκλήρου ευθύνεται ο ίδιος. Οι γνώσεις και ο τρόπος παρουσίασής τους, δηλαδή η ανάδειξη ή η αποσιώπηση γεγονότων, η προβολή και ο συσχετισμός ιστορικών φαινομένων, ακόμα η επιλογή των εικόνων, των χαρτών και των παραθεμάτων που υποστηρίζουν το γνωστικό αντικείμενο του βιβλίου, αφορούν το συγγραφέα.

Ο τίτλος **Ιστορία του αρχαίου κόσμου. Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού** προσδιορίζει χρονικά το περιεχόμενο του βιβλίου, το οποίο διαρθρώνεται σε οκτώ κεφάλαια:

- I. Επισκόπηση της ιστορίας των λαών της Εγγύς Ανατολής (Μεσοποταμίας, Αιγύπτου, Φοινίκων, Εβραίων, Χετταίων, Μήδων και Περσών) και εξέταση της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής τους οργάνωσης.
- II. Συνοπτική ιστορία των αρχαίων Ελλήνων από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.).
- III. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά) του ελληνιστικού κόσμου.
- IV. Την οργάνωση του Ελληνισμού της Δύσης και των άλλων λαών της Δυτικής Μεσογείου, ιδιαίτερα της Ρώμης από την ίδρυσή της μέχρι τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.
- V. Την επέκταση της Ρώμης σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο.
- VI. Τα κύρια γνωρίσματα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη δημιουργία της μέχρι την εποχή της παρακμής της (1ος αι. π.Χ.-3ος αι. μ.Χ.).
- VII. Την εξέλιξη της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού.
- VIII. Επισκόπηση της ιστορίας της Ινδίας και της Κίνας κατά την αρχαιότητα, με έμφαση στις σχέσεις που δημιούργησαν με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

Οι εικόνες, οι πίνακες, οι χάρτες και τα παραθέματα, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ύλης του βιβλίου, συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση του γνωστικού αντικειμένου. Δείκτες αριθμημένοι κατά ενότητα μέσα στο κείμενο παραπέμπουν στα παραθέματα, που σκοπό έχουν να εμπλουτίσουν το περιεχόμενο και να φωτίσουν πολλαπλά πτυχές της διδακτικής ενότητας. Τα κείμενα των παραθεμάτων έχουν σε μερικές περιπτώσεις προσαρμοστεί στους ορθογραφικούς κανόνες της νέας ελληνικής γλώσσας. Στο κάτω μέρος κάθε παραθέματος υπάρχει βιβλιογραφική παραπομπή. Στην περίπτωση που το κείμενο του παραθέματος μεταφράζεται από το συγγραφέα του βιβλίου, δεν αναφέρεται το όνομα του μεταφραστή.

Με τις ερωτήσεις και τις δραστηριότητες που υπάρχουν στο τέλος κάθε ενότητας, παρέχονται αρκετές ευκαιρίες στους μαθητές να προσεγγίσουν κριτικά το περιεχόμενο της ενότητας, να επεξεργαστούν περαιτέρω ορισμένα σημεία και, γενικότερα, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και να εμβαθύνουν στη μελέτη της ιστορίας.

Για όσους όρους ή λέξεις κρίθηκε σκόπιμο να ερμηνευτούν για διευκόλυνση των μαθητών, δημιουργήθηκε ένας ερμηνευτικός πίνακας όρων στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Στον πίνακα αυτό έχουν καταχωριστεί όροι ή λέξεις του βιβλίου που φέρουν αστερίσκο(*).

Επιπλέον, στο τέλος του βιβλίου υπάρχει συγκεντρωτικό ευρετήριο με την καταγραφή των όρων και των σελίδων στις οποίες αυτοί απαντούν.

Τέλος, παρατίθεται χρονολογικός πίνακας των κυριότερων ιστορούμενων γεγονότων, καθώς και ενδεικτική βιβλιογραφία προς χρήση των μαθητών.

I. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Φτερωτός ταύρος με ανθρώπινο κεφάλι, ασσυριακή τέχνη. Χαρακτηριστικός φρουρός της πύλης των ανακτόρων της Μεσοποταμίας. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

1. Οι λαοί της Μεσοποταμίας

Στις ακτές της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου και στον ευρύτερο χώρο της Εγγύς Ανατολής εμφανίστηκαν και εξελίχθηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί. Η περιοχή των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη αποτέλεσε την κοιτίδα λαών –Σουμερίων, Ακκαδίων, Βαβυλωνίων, Ασσυρίων κ.ά.– που οργανώθηκαν στην αρχή σε πόλεις και στη συνέχεια σε μεγάλα γεωργικά κράτη. Η τυφλή υποταγή στον ηγεμόνα και ο φόβος που χαρακτήριζε τη σχέση τους με τους θεούς καθόρισε την ιστορική πορεία αυτών των λαών. Τα μεγάλα τους επιτεύγματα, που ήταν αποτέλεσμα σκληρής εργασίας, σκοπό είχαν να προβάλλουν το μεγαλείο των βασιλέων και των ποικίλων θεοτήτων. Η ανακάλυψη της γραφής και η ανάπτυξη των επιστημών βασίστηκαν σε πρακτικές γνώσεις που κατακτήθηκαν μέσα από την καθημερινή τους εργασία. Χωρίς αμφιβολία οι λαοί αυτοί συνέβαλαν με την πολιτιστική τους εξέλιξη στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

1. Η περιοχή της Μεσοποταμίας

Στην Ασσυρία βρέχει λίγο κι αυτό το νερό τρέφει τη ρίζα του σιταριού. Ποτίζεται όμως με το νερό του ποταμού που δυναμώνει τα σπαρτά κι έτσι ωριμάζει το σιτάρι, όχι όπως στην Αίγυπτο, όπου ο Νείλος ανεβαίνει και ποτίζει τα χωράφια, αλλά με νερό που βγάζουν με το χέρι ή με γεράνια¹. Ολόκληρη η Βαβυλωνία, καθώς και η Αίγυπτος, είναι γεμάτη διώρυγες. Η μεγαλύτερη είναι πλωτή, με κατεύθυνση το σημείο όπου ανατέλλει ο ήλιος τον χειμώνα· πηγαίνει από τον Ευφράτη στον Τίγρη, στις όχθες του οποίου ήταν χτισμένη η Νινευί. Από τις χώρες που ξέρω είναι η ευφορότερη, τουλάχιστον για τα δημητριακά, γιατί τα άλλα δέντρα, συκιά, αμπέλι ή ελιά, ούτε δοκιμάζουν να τα καλλιεργήσουν. Αλλά για τα δημητριακά είναι τόσο πολύ καλή η γη, ώστε δίνει το ένα διακόσια και αν η σοδειά είναι εξαιρετική, το ένα τριακόσια.

Ηρόδοτος, Α, 193 μετ. Αγγ. Βλάχου, εκδ. Δ. Παπαδήμα.

1. γεράνι ή γερανός: ανυψωτικό μηχανήμα.

1.1 Η χώρα

Μεσοποταμία ονομάστηκε για πρώτη φορά από τους αρχαίους Έλληνες η χώρα την οποία διατρέουν δύο μεγάλοι ποταμοί, ο Τίγρης –ανατολικά– και ο Ευφράτης – δυτικά. Με το όνομα αυτό οριοθετείται μια μεγάλη περιοχή που περιλαμβάνει τις κοιλάδες των δύο ποταμών και των παραποτάμων τους. Το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο σε ό,τι αφορά την ιστορία τμήμα της χώρας αυτής βρίσκεται στο σημερινό κράτος του Ιράκ. Ο Τίγρης και ο Ευφράτης στην πορεία τους διακλαδίζονται σε παραποτάμους, ενώνονται όμως πριν από την έξοδό τους στον Περσικό κόλπο και σχηματίζουν μια ελώδη περιοχή μεγάλης έκτασης. Η βόρεια περιοχή της Μεσοποταμίας είναι ορεινή. Στη μέση και νότια Μεσοποταμία, το έδαφος, από το οποίο λείπει παντελώς η πέτρα, είναι αργιλώδες και άγονο. Η αυτοφυής βλάστηση περιοριζόταν, όπως και σήμερα, σε φοινικόδεντρα και καλαμοειδή που φύονται στις ελώδεις περιοχές. Ωστόσο, η άρδευση της γης από τα νερά των ποταμών μετέβαλε τις άγονες εκτάσεις σε εύφορες για την παραγωγή σιτηρών¹. Το βόρειο τμήμα της Μεσοποταμίας οι Έλληνες το ονόμαζαν Ασσυρία, το κεντρικό και νότιο Βαβυλωνία. Χρησιμοποιούσαν επίσης το όνομα Χαλδαία για να διακρίνουν το νότιο μέρος της χώρας.

Η αρχαία Μεσοποταμία

1.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Η Μεσοποταμία ήταν χώρα γεωργική. Η οικονομία της στηριζόταν στην καλλιέργεια της γης. Από την 4η χιλιετία π.Χ. οι Σουμέριοι, οι αρχαιότεροι κάτοικοι της περιοχής, υπό την επίβλεψη του κράτους είχαν ως κύρια ασχολία την άρδευση και την καλλιέργεια των χωραφιών. Η συστηματική ανάπτυξη της γεωργίας στη Μεσοποταμία επιτεύχθηκε μόνο μέσα από την ομαδική εργασία, καθώς η καλλιέργεια των άγονων εκτάσεων δεν ήταν εφικτή στο πλαίσιο της οικογενειακής γεωργικής οικονομίας. Έτσι εξασφαλίστηκε η πλούσια συγκομιδή κυρίως σιταριού και κριθαριού. Παράλληλα η εκτροφή μεγάλου αριθμού κοπαδιών εξασφάλιζε ποσότητες γάλακτος, βουτύρου και μαλλιού. Αρκετοί από τους κατοίκους των πόλεων ασχολήθηκαν με τη βιοτεχνία, η οποία είχε το χαρακτήρα οικιακής παραγωγής κυρίως υφασμάτων, έργων μικροτεχνίας και επίπλων από το ξύλο των φοινικόδενδρων. Η μεταλλοτεχνία ήταν ένας κλάδος που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Η οργάνωση της παρα-

Άγαλμα του Γουδέα,
ηγεμόνα σουμερικής πόλης.
(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

γωγής του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας από την κεντρική εξουσία οδήγησε σε υπερπαραγωγή και ανταλλαγές. Έτσι αναπτύχθηκε το εμπόριο που βασιζόταν στην εξαγωγή του πλεονάσματος, ιδιαίτερα των γεωργικών και κτηνοτροφικών αγαθών και στην εισαγωγή πρώτων υλών, ιδιαίτερα μετάλλων. Καραβάνια διέσχισαν τη χώρα και εμπορικοί δρόμοι την ένωναν με τις ακτές της Μεσογείου και τις Ινδίες. Πιθανότατα εμπορικοί σταθμοί των λαών της Μεσοποταμίας λειτούργησαν σε πόλεις άλλων λαών.

Η κοινωνία. Την περίοδο που κυριάρχησαν οι Σουμέριοι, όπως έχουν αποδείξει νεότερες έρευνες, υπήρχε καθεστώς ατομικής ιδιοκτησίας. Αναμφίβολα το μεγαλύτερο μέρος της γης ανήκε στους ευγενείς και τους ιερείς. Τις μεγάλες εκτάσεις καλλιεργούσαν ελεύθεροι καλλιεργητές, που δεν είχαν δική τους ιδιοκτησία· ωστόσο, μέρος της γης ανήκε και σε πολίτες, που ήταν οργανωμένοι σε πατριαρχικές* οικογένειες και σε κοινότητες. Η γη αυτή περιερχόταν κληρονομικά στην κατοχή των πολιτών και μπορούσε να πουληθεί από τον αρχηγό της οικογένειας. Την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας στις σουμερικές πόλεις κατείχε ο ηγεμόνας κάθε πόλης που θεωρούνταν και ως ο εκπρόσωπος του θεού στη γη.

Το «λάβαρο» της σουμερικής πόλης Ουρ. Παρουσιάζει σκηνές από τα ανάκτορα και τις καθημερινές ασχολίες των κατοίκων. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Η δομή της κοινωνίας των λαών που κατοίκησαν στην περιοχή μετά από τους Σουμερίους ήταν αποτέλεσμα της οργάνωσης ενός κράτους με **θεοκρατικό* χαρακτήρα**. Ο ανώτατος άρχοντας, ο βασιλιάς, θεωρούνταν θεός ή προσωποποίηση του θεού και η θρησκεία ασκούσε τεράστια επίδραση στις εκδηλώσεις της ζωής. Οι ευγενείς, δηλαδή η ανώτερη αυλική υπαλληλία και οι ιερείς, αποτελούσαν ιδιαίτερη τάξη. Στη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονταν οι ελεύθεροι πολίτες, γεωργοί, τεχνίτες κ.ά. Οι δούλοι ήταν κυρίως αιχμάλωτοι πολέμου αλλά και ελεύθεροι πολίτες που είχαν χάσει την ελευθερία τους λόγω χρεών.

Η πολιτική οργάνωση. Η πολιτική εξουσία κατά την περίοδο των Σουμερίων ήταν οργανωμένη στο πλαίσιο των πόλεων. Κάθε πόλη αποτελούσε ανεξάρτητο κράτος μαζί με τις κοινότητες που την περιέβαλλαν. Την εξουσία σε κάθε πόλη κατείχε ένας ηγεμόνας που θεωρούνταν εκπρόσωπος του θεού και ήταν παράλληλα αρχιερέας, δικαστής και αρχηγός του στρατού. Κυβερνούσε με τη βοήθεια των μελών της οικογένειάς του και του ιερατείου. Ανάλογη πολιτική εξουσία στις ιστορικές περιόδους που ακολούθησαν είχε ο βασιλιάς, όταν στη Μεσοποταμία συγκροτήθηκαν ενιαία και ισχυρά κράτη, όπως το Βαβυλωνιακό ή το Ασσυριακό.

1.3 Η ιστορία

Πηγές. Στις αρχές του 19ου αιώνα από τους λαούς που κατοίκησαν τη Μεσοποταμία δεν ήταν γνωστοί παρά μόνο οι Βαβυλώνιοι, οι Ασσύριοι και οι Χαλδαίοι, από τις λίγες και συγκεχυμένες πληροφορίες των ελληνικών, των εβραϊκών και αιγυπτιακών κειμένων, ενώ οι Σουμερίοι, οι Ακκάδιοι, οι Ελαμίτες, οι Κασσίτες και άλλοι λαοί της περιοχής ήταν άγνωστοι. Οι πρώτες όμως συστηματικές ανασκαφές και η αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς γραφής άνοιξαν νέους ορίζοντες για την έρευνα και την ιστορία, διαμορφώνοντας έναν ιδιαίτερο επιστημονικό κλάδο, την *Ασσυριολογία*.

Η προϊστορία. Την 7η χιλιετία π.Χ. στις βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας φαίνεται ότι δημιουρ-

2. Η περιγραφή ενός βαθμιδωτού οικοδομήματος, ενός ζιγκουράτ

Στη μέση του ιερού ήταν χτισμένος γερός πύργος με πλάτος και μήκος ένα στάδιο. Επάνω σ' αυτόν τον πύργο ήταν χτισμένος άλλος, κι επάνω του άλλος, ως τους οκτώ. Για ν' ανεβεί κανείς, υπάρχει εξωτερική κυκλική ανάβαση, που συνδέει όλους τους πύργους. Κάπου στη μέση περίπου της διαδρομής υπάρχει ένα πλατύσκαλο και καθίσματα για να ξεκουράζονται όσοι ανεβαίνουν. Στον τελευταίο πύργο υπάρχει μεγάλος ναός και μέσα στο ναό ένα κρεβάτι μεγάλο και κοντά του στρωμένο ένα χρυσό τραπέζι. Άγαλμα κανένα δεν υπάρχει, και κανένας άνθρωπος δεν επιτρέπεται να περάσει εκεί τη νύχτα, εκτός μόνο από μια γυναίκα ντόπια, που διάλεξε ο θεός απ' όλες, όπως λένε οι Χαλδαίοι, οι ιερείς αυτού του θεού.

*Ηρόδοτος, Α, 182
μετ. Αγγ. Βλάχου.*

Σχεδιαστική αναπαράσταση ενός ζιγκουράτ

Σφραγιδοκύλινδρος από λάπις λάζουλι* της Ακκαδικής περιόδου. Φέρει παράσταση αγώνα ενός ήρωα με ζώα. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)*

Ανάγλυφη παράσταση ήρωα-θεού που ταυτίζεται με τον Γκιλγκαμές. Από το ανάκτορο του Σαργκόν Β΄.

γούνται οι προϋποθέσεις μετασχηματισμού στον τρόπο ζωής του ανθρώπου: από το κυνήγι και τη συλλογή των καρπών –*θηρευτικό* ή συλλεκτικό στάδιο οικονομίας*– ο άνθρωπος περνά στη συλλογική ζωή, τη μόνιμη κατοίκηση και την καλλιέργεια της γης – *παραγωγικό στάδιο*. Την 5η χιλιετία π.Χ. στις νότιες περιοχές η γεωργική παραγωγή ήταν ευκολότερη, αφού η συλλογική ζωή και η φύση της χώρας δημιουργούσαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις. Έτσι στη Μεσοποταμία συντελέστηκε για πρώτη φορά το μεγάλο επίτευγμα της κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης του ανθρώπου. Στο χώρο αυτό ο άνθρωπος πέρασε στο παραγωγικό στάδιο και στην οργάνωση της παραγωγής του.

Οι Σουμέριοι. Την 4η χιλιετία π.Χ. στην περιοχή της Χαλδαίας η ζωή οργανώνεται συστηματικά με την άφιξη ενός δημιουργικού λαού, των *Σουμερίων*. Σχετικά με την προέλευσή τους η επιστημονική έρευνα δεν έχει δώσει ακόμα πειστική απάντηση. Στα μέσα περίπου της χιλιετίας οι Σουμέριοι οργανώνονται σε πόλεις οι οποίες διακοσμούνται με μεγάλα ανάκτορα, με πρωτότυπους ναούς, τα *ζιγκουράτ*², και οχυρώνονται με ισχυρά τείχη. Η καθεμία λειτουργεί ως κέντρο της γύρω περιοχής, η οποία περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό οικισμών. Η πολιτική τους οργάνωση σε ανεξάρτητες πόλεις παρουσιάζει αναλογίες με την πολιτική συγκρότηση που δημιουργήθηκε αργότερα στην αρχαία Ελλάδα. Οι Σουμέριοι, παρά τις αντίξοες συνθήκες, κατόρθωσαν να βελτιώσουν τους όρους ζωής τους και να συμβάλουν στην εξέλιξη του πολιτισμού. Ανακάλυψαν τον τροχό και τον χρησιμοποίησαν για την άρδευση της γης, την κατασκευή του άρματος και σε άλλες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Προχώρησαν στον υπολογισμό των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Βελτίωσαν τον τρόπο καλλιέργειας με τη χρήση μεταλλικών εργαλείων και την τελειοποίηση του αρότρου. Παράλληλα, επιδόθηκαν και στον τομέα της κτηνοτροφίας· πρώτοι αυτοί κατόρθωσαν να επιτύχουν την αποβουτύρωση του γάλακτος. Στην κατασκευή των κτηρίων, εξαιτίας της έλλειψης ξυλείας και πέτρας, χρησιμοποίησαν τον άργιλο που δι-

έθετε σε αφθονία η χώρα. Έτσι επινόησαν τη χρήση της ψημένης στον ήλιο πλίνθου ως οικοδομικού υλικού. Από το ίδιο αυτό υλικό κατασκεύασαν πήλινες πινακίδες που τις χρησιμοποιούσαν ως γραφική ύλη. Οι ανασκαφές στις σουμερικές πόλεις έχουν φέρει στο φως χιλιάδες πινακίδες, γραμμένες με σφηνοειδείς χαρακτήρες. Η έλλειψη πρώτων υλών και ιδιαίτερα μετάλλων οδήγησε τους Σουμερίους έξω από τα όρια της χώρας τους. Ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με άλλους λαούς –στον Κάυκασο, τη Μ. Ασία, τις Ινδίες– και για να διευκολύνουν τις συναλλαγές τους επινόησαν ορισμένα μέτρα και τα πρώτα νομίσματα, ράβδους χρυσού και ασημιού ή δαχτυλίδια. Οι μεταλλικές ράβδοι και τα δαχτυλίδια σφραγίζονταν, πράγμα που αποτελούσε εγγύηση για την ποιότητα και την ποσότητα του μετάλλου τους.

Οι Ακκάδιοι. Την 3η χιλιετία π.Χ. τα πρώτα φύλα σημιτικής* καταγωγής ήρθαν στη Μεσοποταμία πιθανότατα από τις ερήμους της Αραβίας. Εγκαταστάθηκαν στις βόρειες περιοχές της Χαλδαίας, όπου ίδρυσαν δικές τους πόλεις. Δεν άργησαν όμως να συγκρουστούν με τους Σουμερίους. Οι εισβολείς, με αρχηγό τον Σαργκόν Α΄, κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν και να ιδρύσουν το πρώτο μεγάλο βασίλειο στη Μεσοποταμία με πρωτεύουσα την πόλη Ακκάδ (περίπου το 2350 π.Χ.). Έτσι οι Ακκάδιοι, όπως ονομάστηκαν από τους ιστορικούς τα πρώτα σημιτικά φύλα, γίνονται οι άμεσοι διάδοχοι και συνεχιστές του πολιτισμού των Σουμερίων. Τους επόμενους αιώνες ήρθαν στην περιοχή και άλλα σημιτικά φύλα.

Το Αρχαίο Βαβυλωνιακό κράτος. Το 18ο αι. π.Χ. οι σημιτικοί λαοί της Μεσοποταμίας εισήλθαν σε περίοδο μεγάλης ακμής. Το γεγονός αυτό οφείλεται στον Χαμμουραμπί, ένα σπουδαίο ηγεμόνα που κατόρθωσε να ενώσει όλους τους λαούς της περιοχής σε ενιαίο κράτος με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα, την πρώτη μεγαλούπολη της ιστορίας. Ο Χαμμουραμπί κυβέρνησε το μεγάλο κράτος του ως απόλυτος μονάρχης. Το οργάνωσε διοικητικά και παραχώρησε στους υπηκόους του νομοθεσία³. Αυτή την εποχή γράφτηκε και το πρώτο

Στήλη από βασάλτη* με τη νομοθεσία του Χαμμουραμπί. Στην κορυφή της στήλης παράσταση του βασιλιά Χαμμουραμπί που στέκεται όρθιος μπροστά από το θεό Σαμάς. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)